

Arkæologien og al den ny teori

En udenforstående kommentar

Af Søren Kjørup,

Professor i de humanistiske videnskabers teori ved Roskilde Universitetscenter

Tro ikke at jeg har forstand på arkæologi. Ud over den fornemmelse af faget man får ved at være en flittig museumsbesøger, indskrænker mit kendskab sig til hvad jeg har fået ud af at orientere mig i et par større indføringer (à la den af Colin Renfrew og Paul Bahn) og at læse en lille håndfuld af de faghistoriske og teoretisk diskuterende værker der er kommet de sidste 10-15 år (skrevet eller redigeret af folk som Ian Hodder, Bjørnar Olsen, Christopher Tilley og Bruce Trigger). Denne læsning skete i første omgang i forbindelse med arbejdet med min bog om *Menneskevidenskaberne* (1. udg. 1996), hvor jeg ville udvide mit repertoire af eksempler fra de videnskaber jeg kender indefra (først og fremmest filosofi og de æstetiske videnskaber, men til nød også historie og lingvistik) til nogle jeg altså måtte nøjes med at kende fra læsning. Men siden er jeg også gået i gang med at læse mig ind på hele diskussionen om materiel kultur og forståelsen af genstande i forbindelse med mit aktuelle forskningsfelt, nemlig udstillingssiden af museologien, altså dette med at formidle viden ved at vise genstande frem, at få tingene til at tale.

Nej, jeg har ikke forstand på arkæologi. Jeg står så absolut udenfor og kigger ind og kan fx blive både overrasket og forundret, undertiden også lidt forskrækket - og undertiden alligevel imponeret.

Mere og mindre nyt

Den første store overraskelse - ja, nærmest forbløffelse - var opdagelsen af at de grundlæggende tankegange der for mig hører til 1800-tallets historisme, på en måde levede videre i arkæologien til længe efter 2. verdenskrig, og at det "ny" ved den *New Archaeology* som brød igennem i 1960'erne, ikke mindst var dens positivistiske fundament. Det var jo stort set samtidig med det vældige opgør med positivismen i andre dele af humaniora og samfundsvidenskab, med lanceringen af strukturalismen som model for menneskevidenskaber også uden for lingvistikken, med nymarxismen, osv. At nogle med flyvende faner introducerer netop det paradigme som andre med lige så flyvende faner er i gang med afskaffe, må siges at være et storslået eksempel på teoretisk usamtidighed.

Nu er der langt fra i sig selv noget galt ved en sådan usamtidighed. I hvert fald er det næppe en dyd i sig selv altid at være blandt de første til at kaste sig på enhver ny teoretisk modestrømning inden for humaniora. Måske kan det tværtimod være en dyd at man lige når at overveje den teoretiske gehalt af de ny idéer, og hvis de virker overbevisende i sig selv, når at overveje om de også kan tænkes at være frugtbare for arbejdet inden for ens eget fag. Hvor ironisk det end kan synes at positivismetilslutningen i arkæologien faldt sammen med positivismekritikken udenfor, er det vel ikke 1960'ernes udvikling der umiddelbart skal forundre, men snarere at positivismen ikke slog igennem tidligere i århundredet.

Og så måske hvordan den nu ikke længere helt "ny" arkæologi under sit ny navn af "processuel" arkæologi i løbet af de sidste måske 15 år synes at være ved at blive afløst i toneangivende kredse af noget endnu nyere og smartere under det moderigtige navn "postprocessuel" arkæologi. Størstedelen af det teoretiske stof som introduceres her, kender jeg naturligvis andetsteds fra, men undertiden ikke blot forundres, men næsten forskrækkes jeg lidt over den måde det tilegnes og formidles på i arkæologisk (og antropologisk) sammenhæng. Men det kan jo bare skyldes at jeg altså står udenfor og kigger ind.

Strukturalisme, poststrukturalisme, postprocessualisme

Som adskillige af dem der skriver om denne sag, gør opmærksom på, er den postprocessuelle arkæologi ikke en ensartet størrelse ud over at den altså kommer efter den processuelle. Udefra undrer man sig måske lidt over at den ikke kaldes "poststrukturalistisk", men det har faktisk sin gode grund, viser det sig. "Postprocessuel" er slet og ret en samlebetegnelse for alle de teoretiske nybrud som kommer efter positivismen, og som nogen finder relevante for arkæologien, og det vil jo ikke blot sige poststrukturalismen, men også eksempelvis selve strukturalismen.

Nu er forholdet mellem strukturalismen og poststrukturalismen egentlig ganske speget, i hvert fald hvis man ved strukturalismen forstår den fransk funderede moderetning i menneskevidenskaberne. Indtil poststrukturalismen for alvor tonede frem under det navn, ville man vel sige at 1960'erne var strukturalismens glansperiode, og at de fire hovedskikkelser var antropologen Claude Lévi-Strauss, sprog- og litteraturforskeren (eller måske bedre: semiotikeren) Roland Barthes, psykoanalytikeren Jacques Lacan og idéhistorikeren Michel Foucault. Skulle man tilføje en femte, måtte det være den marxistiske filosof Louis Althusser, der fik en særlig betydning i Skandinavien og Storbritanien i de mere marxistisk inspirerede 1970'ere (hvor vi også trak på inspirationen fra den kritiske teori i Vesttyskland).

I USA blev 1970'erne derimod poststrukturalismens glansperiode, med Jacques Derrida som hovedmanden og hans såkaldte "dekonstruktion" som metode, men også med inspiration fra Barthes, Lacan og Foucault, endda ikke udelukkende fra nyere værker end dem der i samtiden blev læst som strukturalistiske. For skal man sætte dato på poststrukturalismens opståen, så må det næsten allerede blive 1966 ved den berømte konference på Johns Hospers University hvor amerikanerne havde hentet en del franskmænd over for at blive introduceret til strukturalismen, og hvor den hidtil ukendte, men ikke purunge (nemlig 36-årige) Derrida i stedet problematiserede - dekonstruerede - den strukturalistiske tænkning i Lévi-Strauss' version, og hvor Lacan fik formuleret sit ofte citerede udsagn om at "det ubevidste er struktureret som et sprog".

På en eller anden måde førte denne konference til at man i USA sprang hele strukturalismen over og fx i litteraturvidenskaben hoppede lige fra nykritikken fra 1930'erne med dens tanker om det autonome kunstværk hvor hver eneste detalje peger ind mod helhedens kerne, til poststrukturalismen som vil "dekonstruere" værket og vise hvordan det er et konglomerat af forskellige stemmer der oven i købet modsiger hinanden. Sådan har man altså ikke uden videre gjort i arkæologien, og det forekommer mig yderst velbegrunderet, for jeg kan ikke tænke mig andet end at det strukturalistiske blik må være meget frugtbar her.

At læse materiel kultur - eller teori

Derimod kan jeg blive lidt forskrækket over *måden* hvorpå de forskellige strømninger introduceres, i hvert fald i de bøger der har Christopher Tilley som ophavsmand (men faktisk ikke hos Ian Hodder og Bjørnar Olsen). Tilley synes at være en forsker med en brændende interesse for alt hvad der rører sig af nyt på den teoretiske front, og med en lige så brændende trang til at formidle det og bruge det. Det er jo vældig sympatisk, og så vidt jeg kan skønne, er Tilley en vældig indsigtfuld forsker på sit egentlige felt, altså materiel kultur, hvadenten der nu er tale om arkæologi eller antropologi. Men hans omgang med teori synes jeg er lidt mærkelig - omend de træk jeg hæfter mig ved, langt fra er specielle for ham eller for forskere med tilknytning til hans fag, tværtimod. Så selv om det følgende måske kommer til at ligne et angreb netop på ham, så skal han altså blot opfattes som et eksempel.

Tag nu den bog om *Reading Material Culture* fra 1990 som han har redigeret og selv bidraget til, en introduktion til strukturalisme, hermeneutik og poststrukturalisme, organiseret som introduktioner til Lévi-Strauss, Paul Ricœur, Clifford Geertz, Barthes, Derrida og Foucault. Allerede i forordet får man sine bange anelser, ikke kun på grund af den tids- og teoritypiske jargon, men nok så meget når man læser en bemærkning om at det var vanskeligt at udvælge netop disse repræsentanter, og at det vil være nytteløst at prøve at begrunde det nærmere end at de er centrale for feltet (side ix). At man, som han skriver, kunne have valgt Gadamer i stedet for Ricœur, giver i og for sig mening, men at man kunne have valgt Lacan i stedet for Foucault (*ibid.*), må alligevel forbløffe, i hvert fald hvis man medtænker at formålet må være at disse teoretikere på en eller anden måde skulle kunne inspirere til studiet af materiel kultur og til styrkelse af videnskabsteoretisk selvindsigt hos arkæologer og antropologer.

At redaktøren således næsten kan glemme hvad der skal være formålet med bogen, viser sig også ved at han ikke har sørget for at forfatterne skriver med dette bestemte formål for øje. Der er tale om brede referater (gennemsnitlig ca. 50 sider!) - nogle samvittighedsfulde og lidt uselvstændige, andre imponerede og begejstrede - af de forskellige teoretikere og forskeres tanker og tekster, afsluttet med et kortfattet, mere eller mindre ihærdigt forsøg på at drage nogle konsekvenser for studiet af materiel kultur. Er der noget Tilley får antydning på denne måde, er det nok snarere at der *ikke* er nogen inspiration at hente hos disse teoretikere, end det modsatte, og det er faktisk uretfærdigt. Og når der nu netop ikke for alvor gøres brug af teorierne, kan man sandelig spørge sig hvorfor forfatterne til disse omtaler af ikke blot to antropologer, men altså også af to filosoffer, en semiotiker og en idéhistoriker absolut skal være arkæologer og antropologer som Tilley selv.

Fem ud af de seks teoretikere som bogen præsenterer, er jo altså franskmænd, men karakteristisk nok fremstilles de her udelukkende på grundlag af engelske oversættelser af deres værker. Måske burde man godtage dette ud fra den sociologiske betragtning at den internationale diskussion vedrørende i hvert fald Derrida og Foucault faktisk næsten udelukkende føres på engelsk og med udgangspunkt i engelsksprogede versioner af deres tekster. For en der som jeg har en mere filologisk forankring, er der imidlertid noget nærmest horribelt ved at skrive fx en 60 siders introduktion til Derrida uden at se på hans originale formuleringer, fx af det citat som gøres til overskrift for hele Derrida-kapitlet: "There is nothing outside of the text". I øvrigt står citatet side 227 i førsteudgaven af *De la grammatologie* (1967) og lyder "Il n'y a pas de hors-texte", et udtryk der godt nok betyder noget i retning af "Der er ikke noget uden for teksten",

men som også er smækfuldt af vittige hentydninger til forretter (hors-d'œuvre), bilag og en masse andet.

Til denne ligeegyldighed over for den tekstlige basis, kommer imidlertid et for mig nok så problematisk træk, nemlig at forfatterne bare gengiver de omtalte forskeres standpunkter og teorier med en slags implicit tilslutning og uden at rejse spørgsmålet om standpunkter og teorier nu også holder. Undtagelsen er Tilley's eget kapitel om Lévi-Strauss, der nemlig har afsnit hvor Tilley refererer henholdsvis Ricæurs og Derridas kritik, men også denne kritik refereres blot i positiv ånd, uden at Tilley giver en egentlig drøftelse af teori og kritik, vender argumenterne i luften og tager eksplicit stilling. Man får en fornemmelse af at grunden til at disse forskellige teorier påkalder sig opmærksomhed, ikke er at de er rigtige og kan give et godt grundlag for fornyede studier af materiel kultur, men slet og ret at de er vældig meget oppe i tiden.

Metaforer og symbolske genstande

Måske er det symptomatisk at i Tilley's nyeste bog, *Metaphor and Material Culture* fra 1999, spiller de seks hovedskikkelser fra *Reading Material Culture* ingen rolle, til nød med Lévi-Strauss som en mindre undtagelse i indledningen. Men Tilley har altså opdaget disse tiårs nyvakte interesse for retorik og især for metaforer, fx som man ser den i lingvisten George Lakoff og filosofen Mark Johnsons inspirerende *Metaphors We Live By* fra 1980, men langt fra kun der, og nu skal han altså introducere denne metafortænkning for så at fortsætte med at skitsere intet mindre end "a general theory of material culture as metaphorical form" (side 261). Bogen starter med et introducerende kapitel der mildest talt er vakkende i sin nøjagtighed i gengivelsen af traditionel metafortænkning, kulminerende i en stærkt misvisende passage om Aristoteles som Tilley tydeligt nok ikke har gjort sig den umage at opsøge i original, men tror at kunne klare på anden hånd. Derefter følger så et kapitel der præsenterer tanken om den materielle metafor, som imidlertid viser sig at hvile på en vældig fejlslutning.

Teoretikere som Lakoff og Johnson har påpeget hvordan fx vores krop kan være udgangspunkt for vores metaforiske tænkning, med mine eksempler som når vi taler om en "hoved-sag" eller "at have fast grund under fødderne". Pointen er selvfølgelig at når fx *det sproglige udtryk* "at stå nogen nær" kan få den metaforiske betydning det har, er det fordi det hviler på en oplevelse og forståelse af noget kropsligt, men for Tilley bliver dette til at *selve det kropslige* bliver metaforisk betydningsbærende. Imidlertid er dette jo en ganske anden sag - selv om det også er rigtigt, og en banal grundtanke i både arkæologi og antropologi (og dagligdag), at kropsdele, genstande, bygninger osv. kan bære betydninger i en eller anden symbolsk forstand. Og i bogens forskellige eksemplificerende kapitler (der som diskuterende fremstillinger af forskelligt stof virker ganske glimrende og indsigtfulde) viser hele Tilley's "almene teori om materiel kultur som metaforisk form" sig så slet og ret at være gammel vin på ny flasker: Hvis vi før i tiden ville have sagt at udgraver-bommene på en kano *symboliserer* arme, skal vi nu sige at de er *metaforer* for arme!

Jamen, kan vi så ikke bare gøre det, kan man spørge, specielt da hvis Tilley hermed kan knytte den mere traditionelle tænkning om symbolikker op mod en bred, aktuel teoretisk diskussion? Nej, så enkelt er det ikke, for disse symbolske genstande har netop ikke samme semantiske to-trins struktur som sprogets metaforer, sådan *mutatis mutandis*. En metafor er et ord der har en bestemt betydning i sig selv, bogstaveligt, fx ordet "rose", men som nu bruges "overført",

fx når jeg karakteriserer min elskede med ordet (for hun er jo en kvinde og ikke en blomst). En bom, derimod, har *ikke* en betydning i sig selv som nu bruges til at karakterisere noget andet. Tilley tænker sig at der finder en overføring af betydning sted når bommen, der jo ikke er en arm, pludselig alligevel betyder *arm*, men det svarer til at sige at der finder en overføring sted når nogle lyde i luften eller nogle streger på papir, der jo ikke er en rose, pludselig alligevel betyder *rose*. Den betydning som ting undertiden tillægges, er lige så lidt en overført eller metaforisk betydning, som den betydning lyde eller skrifttegn har i første omgang.

Arkæologi og moderne teori

Og hvor vil jeg så hen med dette?

Begynder vi bagfra, er min pointe at der i hvert fald ikke er nogen grund til at arkæologer skulle omformulere gammelkendte erkendelser i ny vokabularer bare for at vise at de er med på moderne. Ofte vil det oven i købet være sådan at man kommer til at gøre vold på de ny vokabularer for at få presset de gode, gamle erkendelser ind i dem. Måske kan man på den måde stadig i fagfællernes øjne komme til at tage sig ud som imponerende dybsindig og velorienteret, men man løber altså risikoen for nærmest at fremtræde komisk i øjnene på folk med oprindelig baggrund i de fag de ny vokabularer oprindeligt hører til.

Alligevel kan der sandelig være god grund til at lade sig inspirere af tilgrænsende fagområder og aktuel teori. Efter min mening må det imidlertid kræve at man ikke blot går gennem sekundærlitteraturen, men i overensstemmelse med solid videnskabelig tradition faktisk går til originalkilderne. Selvfølgelig er der ingen grund til at en forsker med arkæologisk baggrund ikke skulle kunne sætte sig ind i tænkningen hos en egensindig idéhistoriker som Michel Foucault eller en mindst lige så egensindig filosof som Jacques Derrida, men jeg ser ikke umiddelbart nogen grund til at arkæologen skulle give sig til at skrive lange indføringstekster til sine kolleger om sådanne tænkere hvis ikke det var netop for at formidle hvad han eller hun selv har ladet sig inspirere til inden for arkæologien. Som bemærket ovenfor, finder jeg altså at Ian Hodder og Bjørnar Olsen i deres egne bøger faktisk er i stand til at skrive om inspirationen fra forskellige nyere teoretiske retninger så man fornemmer at det er netop arkæologer der skriver, mens det halter lidt mere hos Tilley.

Praktisk analyse

Men hvordan ser den mere eller mindre postprocessuelle arkæologi ud når det ikke drejer sig om at skrive teori, men om konkret arkæologisk analyse? For at få et indtryk af det, har jeg kigget på en artikel af Lotte Hedeager fra 1999, "Skandinavisk dyreornamentik: Symbolsk repræsentation af en førkristen kosmologi". Ganske vist fører Lotte Hedeager sig ikke frem som programmatisk postprocessuel arkæolog, men hun omtaler "udviklingen af den postprocessuelle, cognitive og historiserende arkæologi" (side 228; jeg har rettet en trykfejl og en norvegisme) med sympati som inspirationskilde - og så udmærker artiklen sig i øvrigt ved at være skandinavisk og (i hvert fald for mig) ganske imponerende.

Som jeg læser artiklen, behandler den i grunden mindst tre forskellige problemstillinger, på forskellige niveauer.

En første, metodisk og teoretisk problemstilling er om den førkristne dyreornamentik bare skal ses som et tomt stiltræk hvis udbredelse og forandring man må følge så at sige på overfladen, eller om den har et meningsindhold. Den første holdning, som benægter meningsindhold eller i hvert fald sætter den i parentes som forskningsmæssigt uudgrundelig, hviler på et positivistisk grundsyn, den sidste, som Lotte Hedeager selv knytter sig til, hviler på en hermeneutisk ambition. Og knytter man sig som hun til den anden holdning, må forandringer i stil altså ikke kun forklares ved kulturelle gruppers kontakt med andre grupper, med udveksling gennem stilpåvirkning og handel, men også med ideologiske forandringer, gerne forbundet med sociale og politiske forandringer.

På et mere konkret niveau har vi så en anden problemstilling, nemlig om det er muligt at sige noget om den religiøse tænkning i Skandinavien i århundrederne før kristendommens indtog selv om de ældste skrevne kilder, nemlig den poetiske *Edda* og Snorres *Edda*, er fra den tidligt kristne tid. Og det kan man, mener Lotte Hedeager, i hvert fald hvis man vover at gå lidt på tværs af de etablerede faglige grænser, for man genkender faktisk dele af de centrale norrøne myters motivkredse fx i guldrakteaternes ikonografi, selv om de kan fremtræde lige så forskelligartet (og lidt vanskelige at få øje på umiddelbart gennem ornamentikken) som fremstillingerne af Kristusskikkelsen i den senere periode.

Endelig lægger Lotte Hedeager en bredere forståelsesramme, hentet fra Lévi-Strauss (delvis gennem den norske arkæolog Siv Kristoffersen), omkring det hele med en diskussion af den førkristne og førmoderne brug af dyremetaforer, på den ene side med dyr som sociale rollemodeller, på den anden som symboler for det radikalt anderledes, for uorden og det forkerte. I denne forbindelse minder hun om at forholdet mellem mennesker og dyr jo ikke er noget naturgivet, men hvad hun kalder "en kulturel konstruktion", et udtryk hvormed hun altså knytter sig op mod en aktuell teoretisk retning som jeg endnu ikke har haft anledning til at nævne i denne artikel, nemlig socialkonstruktivismen.

Hvad der imponerer mig her, er på den ene side hvad jeg opfatter som Lotte Hedeagers ekspertise når det gælder disse ornamentikker, på den anden hendes flotte argumentatoriske greb på det konkrete niveau, fx med henvisningen til Kristusskikkelsens forskelligartede fremtræden. Derimod kan jeg ikke sige at jeg imponeres af artiklen som et eksempel på teoretisk og metodisk nybud, for de træk som jeg aner må være de provokerende ny, oplever jeg snarere ikke blot som ganske naturlige, men faktisk som nødvendige. Selvfølgelig bør man forsøge at tolke ornamentikker, og da specielt de figurative; selvfølgelig bør man (om muligt) søge at udnytte skriftlige kilder selv om man er specialist på de ikke-skriftlige, på genstande; og selvfølgelig er basale opfattelser af menneske og natur eller menneske og dyr kulturelle konstruktioner af foranderlig karakter.

Coda

Men måske imponeres jeg så alligevel netop over at jeg ikke imponeres, altså over den naturlige måde disse forskellige, formodentlig forholdsvis nybrydende træk i Lotte Hedeagers tekst glider ind i helheden. Og det kan man så igen se i kontrast til eksempelvis Christopher Tilleys lidt påtrængende forsøg på at fremtræde som så grueligt med på noderne. Skulle jeg vove mig frem med et lille råd til arkæologer på baggrund af min sparsomme læsning, så måtte det netop være at man ikke fortaber sig i hvad der nu måtte dukke op af ny teoridannelser i disse teori-fetichistiske tider, men stille og roligt henter inspiration hvor den er at hente, og bruger den konkret hvor den synes at gøre nytte.

Men tro nu endelig ikke at jeg har forstand på arkæologi!

Litteratur

Derrida, Jacques. *De la grammatologie*. Paris: Minuit, 1967.

Hedeager, Lotte. "Skandinavisk dyreornamentik: Symbolsk repræsentation af en førkristen kosmologi". I: Ingrid Fuglestvedt, Terje Gansum og Arnfrid opedal (red.), *Et hus med mange rom: vennetale til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. AmS-Rapport 11A fra Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger 1999: 219-237.

Hodder, Ian. *Reading the Past*. 2. udg. Cambridge, Engl.: Cambridge UP, 1991.

Hodder, Ian (red.). *Archaeological Theory Today*. Cambridge, England: Polity, 2001

Kjørup, Søren. *Menneskevidenskaberne: Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. København: Roskilde Universitetsforlag, 1996.

Lakoff, George og Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1980.

Olsen, Bjørnar. *Fra ting til tekst: Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Renfrew, Colin og Paul Bahn. *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*. London: Thames and Hudson, 1991.

Tilley, Christopher (red.). *Reading Material Culture: Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism*. Oxford: Blackwell, 1990.

Tilley, Christopher. *Metaphor and Material Culture*. Oxford: Blackwell, 1999.

Trigger, Bruce G. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge, Engl.: Cambridge UP, 1989.